

De Dijk

De Hondsbossche geschetst
in woord en beeld

29e uitgave van de Vrienden van de Hondsbossche,
kring voor Noord-Hollandse waterstaatsgeschiedenis (2012)

Frans Buissink

Rots in
de branding?

De Hondsbossche als grens tussen zout en zoet
in historisch perspectief

29e uitgave van de Vrienden van de Hondsbossche,
kring voor Noord-Hollandse waterstaatsgeschiedenis (2012)

Diederik Aten

Frans Buissink • De Dijk • De Hondsbossche geschetst in woord en beeld
Diederik Aten • Rots in de branding? • De Hondsbossche als grens tussen zout en zoet in historisch perspectief

De Dijk

Opgedragen aan mijn hondje Midas, die het zo vaak een goed idee vond om langs De Dijk uitgelaten te worden.

Illustratie omslag: de Zeewering ter hoogte van De Putten met Camperduin in het verschiet.

Inhoudsopgave

Inleiding	5
Een trotse Hollandse rotskust	7
Het wrak	15
Monroeën op de top van De Dijk	19
Een jaar lang bij De Putten	23
Een stoere speeltuin	29
Als De Dijk je dagelijks werk is	33
Meer informatie	37
Colofon	38

Inleiding

Het is na al die eeuwen heilige grond geworden: het imposante dijklichaam van de Hondsbossche en Pettemer Zeewering. Daar is wat afgetobd, geleden, gevloekt en gescholden, maar ook genoten en getriomfeerd. Steeds weer werd het zeemonster bedijkt en bedwongen, steeds weer bleken de krachten van het Grote Water te veel voor het mensenwerk. Lees de weerszijde van deze uitgave en huiver.

Hoe meer je weet over de geschiedenis van deze dijk, hoe meer je tot het besef komt dat aanleg en onderhoud een gevecht is tegen een hogere macht, dat je waarschijnlijk nooit kunt winnen.

Misschien is dat wel onbewust de grootste aantrekkingskracht van de Hondsbossche. Deze heroïek van asfalt en basalt.

Ik kom er vaak en graag, omdat er altijd wat te beleven valt. Hier is de confrontatie met de zee zoveel anders dan op het strand. Hier staan de grootmachten land en water letterlijk lijnrecht tegenover elkaar, gescheiden door een soort Basalten Gordijn.

In mijn gevoel ben ik hem of liever haar weleens De Moeder Van Alle Dijken gaan noemen, wat natuurlijk onzin is. Laatst nog was ik in Westkapelle. Die dijk daar is ook niet mis. En wat te denken van de Afsluitdijk en de Helderse Zeewering. Maar goed, daar kom ik niet elke week zoals hier. Daarom is de Hondsbossche voor mij De Dijk. De mededeling aan de hond 'we gaan naar De Dijk' sluit elk misverstand uit.

Dat ik er elke week, soms meerdere dagen, kom, maakt me nog niet tot een groot kenner van Onze Dijk. Er zijn er die De Dijk kennen van nabij, van dag tot dag. Ik meet niets, turf niets, leg niets vast, maar laat me telkens meevoeren met de stemming van dat moment. En dat, moeilijk uit te leggen aan een niet-dijker, geeft me steeds weer een opgewekt gevoel. En altijd is er een moment of een momentje. Dat kan zijn een zeehondenkop die achter een strekdam opduikt. Een bijzondere zeevogel. Een raadselachtig aanspoelsel. Een verwarrend mooie zonsondergang, of een sneeuw-bui die je overvalt. Op De Dijk is altijd wat. En als het niet op De Dijk is dan wel achter De Dijk, waar De Putten voor vogelachtige reuring zorgen.

Ik heb geprobeerd het decor van die momenten en stemmingen zo goed mogelijk weer te geven. Niet als een document, meer als een impressionistische aquarel tegenover de degelijk gestaafde, geschiedkundige gravure aan de weerszijde van deze uitgave, van de hand van Diederik Aten.

Het moment van publicatie is geen toeval. Want de kans is groot dat het decor ingrijpend gaat veranderen. Er is een changement op komst. Er zijn plannen met De Dijk en niemand weet hoe die uit gaan pakken.

Een trotse Hollandse rotskust

Dan zit je toch wel even raar te kijken, als je iemand door de radio iets hoort roepen als “die vreselijke dijk, afschuwelijk!” En dat in een programma als Vroege Vogels, dat elke zondagochtend door een menigte vrienden van de pimpelmees en dagpauwvlinder wordt beluisterd. De kreet was van niemand minder dan van Carla van Lingen, die (inmiddels alweer jaren geleden) liet blijken dat zo'n dijk toch geen pas had als keiharde onderbreking van het vriendelijke duinlandschap.

Een typisch Gooische opvatting over Onze Natuur, die totaal voorbijgaat aan het fantastische fenomeen, dat we in een land van zand en modder toch nog stukken rotskust hebben met alle prachtige zeebeesten en -beestjes die daar bij horen.

En De Dijk is zo'n rotskust over een grote lengte nog wel, rijkelijk voorzien van strekdammen, die de rotsige zone tussen eb en vloed nog eens aanzienlijk vergroten.

De vergelijking met een Bretonse baai dringt zich op, maar daar hoeven Vrienden van de Hondsbossche zich niet te veel aan te spiegelen. Tegenover de schilderachtigheid van natuurlijke rotspartijen, fotogeniek opgepimpt met een kleurig, drooggevallen visserschuitje, is de handmade strakke strengheid van de Hondsbossche compleet met wrak een kwaliteit die op zijn minst intrigerend is.

Hoe dan ook, de natuur trekt zich niets aan van welk esthetische aspect dan ook en grijpt met grote vitaliteit haar kansen die de basalten en de rolkeien haar bieden.

Steenlopertjes, dijkvogeltjes bij uitstek

Wandelend langs de Hollandse kust ga je bij de Hondsbossche ineens heel andere kustvogels zien. Vooral in het winterhalfjaar. Word je langs de stranden vergezeld door groepjes drieteenstrandlopertjes; die zie je langs De Dijk maar af en toe, bij laagwater als er strandjes droogvallen in de oksels van de strekdammen. Het zijn hier de steenlopertjes die de wandelaar gezelschap houden.

Niet iedereen heeft ze in de gaten. Hun winterkleed heeft dezelfde kleur als de strekdammen. Maar met een beetje aandacht vallen ze genoeg op. Steenlopertjes doen bij hoogwater af en toe een dutje op één poot, soms aan de overkant van De Dijk bij de Putten, maar ook staand op een rijtje langs de dijkvoet. Maar meestal zijn ze druk. Ze trippelen rond op zoek naar klein grut tussen de stenen en de mosselkolonies. Peuren met hun snavels onder flappen zeewier. Hun typische gedrag waaraan ze hun Engelse naam turnstones te danken hebben. Dan ineens vliegt zo'n groepje op om onder het roepen van tjuperdetjuupgeluidjes

Een kust van steen trekt steenlopertjes.

naar een volgende strekdam te snellen. Het witte streepjespatroon op hun vleugels is kenmerkend. Als ze lopen, zien ze eruit als kleine kieviten, maar dan met opvallend rode pootjes.

Als de winter voorbij is, lijken het wel totaal andere vogels te worden. Dan bereiden ze zich voor op het broedseizoen op de kusten van Scandinavië en Groenland en komt hun 'bruidskleed' tevoorschijn, heel kleurig met veel oranje-rood. Het merkwaardige aan steenlopertjes is, dat ze bij gebrek aan steen of bij extreem hoogwater makkelijk overstappen op maaltijden in het grasland. En er zijn plekken waar ze bij de patatkraam staan te wachten op gemorste frietjes.

Steenlopertjes zijn vrijwel het hele jaar door te zien op Hondsbossche. Als de laatste eind mei ofzo afreizen naar het noorden, blijven er nog wat hangen die zich niet fit genoeg voelen of nog niet aan broeden toe zijn. Ze overzomereren. En al gauw daarna komen de eerste steenlopers, die alweer klaar met broeden zijn, terug uit het noorden. Dat zijn vrouwtjes, die na het broeden de verdere verzorging van de jongen overlaten aan de mannen. Overigens geen zware taak. Steenloperjonkies zijn nestvlieders, die uit het ei gekropen meteen beginnen zelf hun kostje bij elkaar te scharrelen. Ze eten zich groot aan muggenlarven en daar ziet het zwart van in hun broedgebieden.

Voor de fijnproevers: kanoeten en paarse strandlopers

In het winterhalfjaar zijn er naast de steevaste steenlopertjes en de eeuwige meeuwen zo af en toe andere wintergasten te zien. Vaak een stel wulpen, die met hun lange snavels tussen de stenen en mosselpakketten naar kleine hapjes zoeken. Bij laagwater zit er nog weleens een aalscholver zijn veren te drogen. Ook vertonen zich

Scholeksters in de verdrukking.

kleine gezelschapjes van kanoeten, die in deze tijd van het jaar muisgrijs zijn en nauwelijks opvallen. Nog moeilijker te spotten zijn paarse strandlopers. Vogelaars kijken ernaar uit, want die zie je zeker niet elke dag.

Scholeksters, met of zonder kraag

De mensen die middels tellingen de stand van zaken in de vogelwereld bijhouden, zijn het erover eens: het gaat niet goed met de scholeksters. Voorlopig zien we er nog genoeg, maar dat komt doordat deze vogels heel lang leven, soms wel 45 jaar. De aanwas van jonge vogels blijft echter achter. Het gaat te ver hier de oorzaak van dit probleem te verklaren. Het kan samengevat worden met 'veranderend landschap'. Daarom kan je met meer dan gewone belangstelling kijken naar de scholeksters die zo vaak op de rotsbodems van de strekdammen te vinden zijn. Het is voor hen het ideale restaurant. Wij in Noord-Holland noemen ze bonte pieten, in het Engels heten ze oystercatchers, oestervangers. Dat iets zegt over hun eetgewoontes. Zij het een beetje overdreven. Oesters rennen niet en hoeven niet gevangen te worden. Wel is waar dat veel scholeksters gespecialiseerd zijn in het openbreken van tweekleppige schelpdieren. Ze vinden op de 'rotsen' van de Hondsbossche

een onuitputtelijke voorraad jonge mosselen. Ook verdenk ik ze ervan dat ze met hun lange, rode beitel zeepokken te lijf gaan.

Als ze daar zo bezig zijn, scan ik even hoeveel kraagjes ik zie. Schollies met een wit nekbandje zijn jonkies en vertegenwoordigen de toekomst. Meestal zijn het er niet meer dan twee op tien bonte pieten.

En dan komt er net die vent met zijn hond aan, die de hele club de lucht injaagt. Het zit ze niet mee.

Niet gewoon maar meeuwen

Soms is er geen meeuw te zien, soms zit het er vol mee. Strekdam, na strekdam bijna wit van de vogels. Er zijn mensen die de Hitchcockfilm te vaak gezien hebben en die er rillingen van krijgen, maar je kunt ook afvragen waar die meeuwen allemaal vandaan komen. De grote meeuwenkolonies in de Schoorlse duinen zijn eind vorige eeuw door de vos 'geruimd'. Sindsdien zitten er meeuwen op daken in de dorpen en steden langs de kust, tot in Alkmaar. Maar kenners geloven dat toch het merendeel van onze Dijkmeeuwen afkomstig zijn van (vosvrije) kolonies op Texel, een van de laatste bolwerken waar het nog enigszins redelijk gaat met de zilvermeeuw en de kleine mantelmeeuw.

Reizen op de stijgwind langs De Dijk.

Snelweg voor trekkers

De Hondsbossche is voor veel Noord-Hollanders een vertrouwd monument in het landschap: in plaats van duinen een kaarsrechte streep aan de horizon. Je rijdt er langs van 'Camp' naar Petten. Maar ook voor veel vogels, en dat zijn er misschien wel miljoenen, is De Dijk een oude bekende, een vertrouwd stuk op de route van hun trektochten. Er is veel onderzoek gedaan naar manieren waarop trekvogels navigeren. Er is vast komen te staan,

dat ze onder andere in hun koppie een itinerarium hebben, een routebeschrijving, die ze overgeërfd hebben gekregen van hun ouders.

Daarin staan gegevens als globale vliegrichting, posities van zon, maan en sterren en landmarks zoals De Dijk. Waarschijnlijk ook hoeveel vleugelslagen het ongeveer kost om met wind mee of tegen dit stuk route af te leggen.

Dat niet elke jaar precies dezelfde trekvogels te zien zijn hangt samen met de windrichting. Zo is van vinken bekend dat ze bij tegenwind laag over het terrein vliegen. Bij windje mee, zoeken het hogerop in de lucht, zo hoog dat niemand ze ziet. Vroeger was dat pech voor de vogelvangsters op de vinkenbaan.

Ook kunnen ze bij een bepaalde wind hun route een stukje landinwaarts verleggen. Dat maakt het 'vogelen' langs de dijk elk trekseizoen weer tot een avontuur. Maar de echte kustvogels willen kost wat kost de zee blijven zien.

Middelste jagers en grote burgemeesters

De najaarstrek is het indrukwekkendst. Dan trekken veel vogels massaal in groepen en zijn ze met veel omdat ze net een nest met jongen groot hebben

Voor meeuwen zijn de strekdammen van levensbelang.

gebracht. Laag over het water zie je slierten rotganzen, eidereenden, of aalscholvers gaan. Dat ziet er efficiënt en gedisciplineerd uit. Wat slordiger zijn groepjes van de razendsnelle steltloperjes: tureluurs, kanoeten, bonte strandlopers, scholeksters of rosse grutto's. Reizende meeuwen maken graag gebruik van de stijgwinden tegen De Dijk op. Zonder een vleugel te verroeren glijden ze op de constante luchtstroom voorbij. Heerlijk om te zien. Het zijn van die momenten dat je best ook even vogel zou willen zijn. En dan ineens is er rottigheid langs de dijk. Meeuwen krijsen, vliegen wild heen en weer. Steenloperjes gaan er vandoor. Er is paniek. Die grote grauwe vogel, die wel op een onvolwassen meeuw lijkt, blijkt een jager te zijn. Jagers zijn roofmeeuwen uit het noorden. Zij reizen met de trekkende gezelschappen mee om er de zwakke broeders uit te pikken voor consumptie. De trek van jagers kan sommige jaren spectaculair zijn. Dan komt de ene na de andere middelste jager langs scheren, laag over het asfalt zwevend met af en toe een uitval naar buit op de strekdammen.

Jagers langs De Dijk betekent opwinding in vogelaarsland. Dan is het eventjes druk met telescopen. Maar die zijn eigenlijk overbodig. De jagers, die nog nooit mensen hebben gezien, scheren zo vlak langs je heen, dat je de lichtjes in hun ogen kunt zien. Nog groter is opwinding, als er foeragerend op een strekdam een burgemeester is gezien, het liefst een grote burgemeester (de kleine bestaat ook), inderdaad een grote prachtmeeuw, die helemaal wit is met wat lichtgrijs op het vleugeldek. Een exoot uit het hoge noorden.

Vlinders op reis

De luwte van De Dijk boven de oostelijke kruidenrijke grashelling is een ideaal stuk snelweg niet alleen voor kleine vogeltjes maar ook voor trekvlinders. Een paar jaar geleden was het niet mogelijk ergens naar te kijken zonder distelvlinders te zien. Ze waren overal en dat weken lang. Dat was een uitzonderlijke invasie vanuit Noord-Afrika. Meer geregeld zijn de jaarlijkse trekvluchten van distelvlinders, gamma-uilen en van atalanta's vanuit Spanje. Op De Dijk zijn genoeg bloeiende planten, waaruit de vlinders wat nectar kunnen bijtanken.

Tapuiten op trektocht

Ook de groene kruin van De Dijk is voor een aantal kleinere vogels een prettig stuk trekroute. Ineens zie je de ene tapuit na de andere opvliegen en dan weer scharrelen tussen de betonblokken, die een paar jaar geleden een te groot deel van de grasdijk hebben bedekt. Even nog wil je denken dat de tijd van toen weer is teruggekeerd: toen de dijk een bolwerk was van broedende tapuiten. Altijd fladderde er wel het kenmerkende witte stuitje van een tapuit als een vlinder voor je uit. Maar dit is trek. Met de tapuiten in de Nederlandse duinen gaat het beroerd. Ze handhaven zich alleen nog ten noorden van Petten. Maar Scandinavië is nog steeds een puik tapuitenland. De trek daarvan of daar naartoe gaat soms wekenlang door.

Een echt dijkvogeltje is de sneeuwgorz op trektocht. Sneeuwgorzen schijnen in het gras op de

Voor de tapuit op trektocht is De Dijk een gebaande weg.

kruin altijd wat te eten te kunnen vinden. Vrolijk luchtdansend huppelen ze in groepjes langs. Zolang ze zitten en trippelen lijken ze vermomd als mussen, maar vliegend laten ze wit gefladder zien.

Hun trek gaat door tot laat in de winter. Of zijn het gewoon zwervers? Heel ver naar het zuiden zullen ze niet gaan. Ze vinden De Dijk een prettig oord voor een wintervakantie.

Zeevogelaars zien meer

In het winterhalfjaar gebeurt daar voor De Dijk wat verder op zee van alles waar je als gemiddelde wandelaar met een eenvoudige verrekijker geen weet van hebt. Lieden die dat wel hebben, zijn de zogeheten zeevogelaars. Al sinds jaar en dag gebruiken ze De Dijk als uitkijkpost. In de tijd dat strandpaviljoens nog strandpaviljoens waren: primitief, hout op de vloer met schurend zand, hier en daar een vlekje teer, zout op de ramen, en een 'kaart' met keuze uit koffie, fris, bier, bal gehakt, gevulde koek of frites, verder geen onzin. In die tijd zaten de mannen (het zijn bijna altijd mannen) op het terras van Minkema aan de zuidelijke kop van De Dijk. Tegenwoordig hebben ze een stevige palen schutting bij het beeldje van Gutker tot hun beschikking.

Het zijn zeker geen mooi-weervogelaars. Juist bij naderende storm en harde westenwind valt er van alles te zien boven de schuimige zee, vogels die normaliter altijd midden op de oceaan vertoeven, dwalen dan af naar de kust.

De vogelaars werken in teams. De een zit ingepakt in een waterdichte cape te turen door een verrekijker op statief. Dat is dan een telescoop, of een 'tweeog' met meer dan normale vergrotingsfactor. In ieder geval stevig, trillingvrij verankerd. Zijn maat naast hem noteert. De waarnemer mompelt vogelaarslatijn, de namen van de beesten die hij daar heel in de verte ziet. Ik heb er weleens naast gestaan met mijn eigen kijker. Verdraaid, ik zag stippen over de verre golven scheren. De vogelaars wist zeker dat het pijlstormvogels waren, en die heb je ook nog in soorten.

Probeer je een praatje in de trant van "Wat zien we, jongens. Nog iets leuks vandaag?", reken niet op een gezellig gesprek. Je stoort en bovendien zijn er belangrijker dingen te doen dan kletspraat met een zeevogel onbenul. En inderdaad: wat de mannen waarnemen wordt allemaal vastgelegd in rapporten en tabellen, die nog net niet confidencieel zijn, maar wel deel uitmaken van een geheimzinnige parallelle wereld, die van de zeevogelaars.

Dierentuin tussen de basalten

Men kent het van de vakanties aan de Franse kust: bij eb rondscharrelen tussen de rotsen en je vergaapen aan het kleine zeeleven in de achtergebleven

Heel veel jan-van-genten

De Dijk is op zijn mooist op zo'n dag dat er geen fietsers zijn. Als er regen in de lucht zit, of harde wind. Dat is genieten van twee grootheden: de wakende dijk, stabiel en stoer, en de wilde elementen. Op zo'n dag ging ik over de trap bij het wrak van de Prince George. Toen ik langs de zeekant afdaalde hield ik halt om mijn kijker te pakken. Ik geloofde mijn ogen bijna niet. Daar kwam maar een meter of honderd uit de kust een colonne jan-van-genten voorbij vliegen. Zomaar twintig stuks op een rij. Witte, volwassen vogels en enkele donkere, nog niet uitgekleurde jongen. Ze waren duidelijk op reis, vastberaden voort vliegend naar het noorden. Bij harde westenwind komt nog weleens een verdwaalde jan-van-gent binnen verrekijkerafstand, altijd herkenbaar aan die typische manier van vliegen met stijve vleugels, tien slagen actie en dan even uitglijden en dan weer fladderen. De dag is goed als hij dan ook nog een paar keer van dertig meter hoog de zee in plonst achter een vis aan.

Dit tafereel, zo'n optocht, had ik nog nooit gezien. Net toen ik stond te denken: dat was dat, diende zich een volgende groep aan, vliegend in linie. Hier was iets bijzonders aan de hand. Ik besloot lopend langs De Dijk verder te gaan.

Onderaan de trap trof ik een vreemde gedaante. Onder een regencape zat daar een man ineengedoken door een verrekijker op statief te turen.

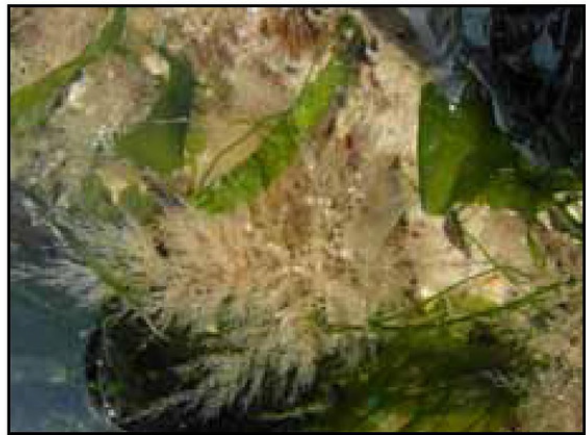
Nog een beetje opgewonden van mijn recente waarneming kon ik niet laten deze vogelaar aan te spreken. "Wat gek, hè, die hele rij jannen?" Zoals te verwachten had hij niet veel zin in een gesprek, maar een enkele mededeling kon er wel vanaf: "Ja, dat gaat al een hele tijd door. Ik heb er al zeker tweehonderd geteld. Kijk, daar komen er nog meer".

Ik liet de man alleen met zijn statistiek en vervolgde mijn wandeling langs de dijk. En jawel, het hield niet op de met de jan-van-genten. Ik was getuige van een kleine volksverhuizing.

poeltjes. De strekdammen van de Hondsbossche leveren een soortgelijke sensatie. Even lijkt zo'n drooggevallen dam weinig meer te bieden dan een korst kleine mosseltjes en wat glibberig groen, maar er is veel meer te zien. Het is een kwestie van bukken en oog hebben voor details. In een plasje van twintig bij twintig centimeter zijn al gauw zo'n vijf verschillende soorten wier te vinden die daar

Zeepokken.

Geknoopte zeedraad.

Maar wat graag hadden Zeeuwen dit mosselbroed geoogst, maar die zijn te nuttig voor het bijhouden van de basalten. Het Hoogheemraadschap was tegen.

sierlijk zweven in het heldere water: de helder groene zeesla, het bruinige purperwier, kwastwier en hoorntjeswier en het fijn darmwier. Daartussen scharrelen garnaaltes en roeipootkreeftjes. Veel trager en makkelijker te volgen zijn de alikruiken, goed eetbare zeeslakjes in twee soorten, de gladde en ruwe alikruik. Overal dikke pakken mosseltjes en de witte punten van zeepokken. Dat zijn eigenlijk kreeftjes, die liever veilig thuis blijven en zich verschanst hebben in een huisje van kalkplaatjes. Ook hier weer: de ene zeepok is de andere niet. Er zitten hier drie soorten, waarvan één heel uit Nieuw Zeeland is komen immigreren.

Een echte schoonheid met een saaie naam is zeedraad. Het is een prachtig fijn vertakte kolonie van hydropoliepen, beestjes uit een verre uithoek van het dierenrijk.

Dit alles is zonder meer altijd te zien. Maar met wat geduld en geluk is er nog veel meer te vinden: zeeduizendpoten, zandkokerwormen, vijf soorten krabben, zeeanemonen en patella's, een zuidelijk schelpdier dat steeds noordelijk voorkomt. Het ziet eruit als een ronde zuignap.

Onzichtbare rijkdom

Het veelsoortigste leven speelt zich af op de steenbodems onder water, onzichtbaar. Bijna onzichtbaar. Want er zijn mensen - gelukkig maar - die met grote interesse studie maken van dat zeeleven. Dat is nog eens mooi werk. Daar vind je nog eens dieren, die er nou heel anders uitzien en een totaal ander leven leiden. Yvonne Koning uit Camp is een van die mensen. Ze is marien biologe en aangesloten bij Stichting Anemoon, een vrijwilligersorganisatie die het wel en wee van het zeeleven in de gaten houdt. Die heeft ook het zeeleven op de Hondsbossche en Pettemer Zeewering geïnventariseerd. Met bezorgdheid kijkt Anemoon naar de plannen om De Dijk met zand in te pakken. Zij hebben er maar liefst 91 verschillende organismen aangetroffen, een bont gezelschap van wieren, sponzen, holtedieren, wormen, mosdierpjes, slakken, tweekleppigen, stekelhuidigen, kreeftachtigen, zeepinnen en zakpijpen. Yvonne was zo vriendelijk mij kennis te laten nemen van de volledige inventarisatielijst van Anemoon.

Ik heb er voor u alleen de planten en dieren uitgepikt met een Nederlandse naam. Die zitten er al vanouds en waren ook vroeger bekend. Sommige hebben prachtige namen.

Het mooiste is als u deze lijst hardop opleest, desnoods in gezelschap. Dan wordt het pure poëzie, een litanie van Hen Die Sterven Gaan.

Litanie

Knotswier - klein darmwier - Hollands hoorntjeswier - Iers mos - veterwier - blaaswier - wijnrood korstwier - vingerwier - dunsteeltje - navelwier - saucijsjeswier - zeesla - broodspoons - geweispoons - rode paardenanemoon - dodemansduim - oorkwal - gorgelpijppoliep - zeeanjelier - geknoopte zeedraad - kleine slibanemoon - wedueroos - penneschaft - zeedahlia - geschubte zeerups - pauwkokerworm - doorschijnende zeevinger - haarcelpoliep -

gepluimde hoorncelpoliep - zeevitrage - harige vliescelpoliep - steencelpoliep - grote vloslak - muiltje - gorgelpijpknotsslak - brede ringsprietslak - alikruik - ruwe alikruik - rosse sterslak - schaalhoren - slanke knotslak - schilferige dekschelp - noordse rotsboorder - mossel - gewone zeester - gewone zeeappel - glasvlo - noordzeekrab - Nieuw-Zeelandse zeepok - gewone spinkrab - havenpissebed - fluwelen zwemkrab - gewone heremietkreeft - gewone steurgarnaal - ruig krabje - porseleinkrabbetje - harige porseleinkrab - gewone zeepok - ritspok - stekelzeespin - foksie - harige zakpijp - doorschijnende zakpijp - zeebes...

Amen

Zilte planten

De Hondsbossche is de ideale plek voor een aantal plantensoorten, die je alleen op dit soort zeedijken kunt vinden. Op het eerste gezicht lijken ze niet bijzonder, maar dat zijn ze wel. Ze houden van zout. Dat geeft ze het voordeel dat ze alle ruimte hebben op plekken waar normale planten het niet uithouden. Ze zijn vooral aan de zee kant van De Dijk te vinden en hebben zich schrap gezet tegen stormwind in de voegen tussen het beton. Een heel elegante zoutliefhebber is de hertshoornweegbree. Staat overal en is niet te missen. Vrolijk wit bloeit het lepelblad, dat niet alleen hier groeit en bloeit maar ook massaal in de middenbermen van de rijkswegen, doordat daar 's winters zout gestrooid wordt. Ook die plant met die rare naam en lilabloemen ontbreekt niet: de zeeraket. Overleeft dankzij haar dikke, vettige bladeren. Net als de strandmelde. Speciaal voor de neus groeit er de zeealsem, zo heerlijk geurig, die vroeger in gedroogde toestand gebruikt werd tegen de motten in de linnenkast. Een aftreksel schijnt te helpen tegen darmparasieten. Echt spectaculair is de zeekool, de wilde voorvader van alle eetbare koolsoorten, die hier bloeit met grote witte bloemboeketten. Vooral nog te vinden op het Pettense deel van De Dijk.

Een plantenkenner mag me nog eens verklaren waarom er op de kop van de Pettense Dijk zoveel moois groeit. Is het omdat De Dijk daar een ietsje ombuigt en net iets minder de westenwind pal van voren krijgt? Of zit het hem in de bestrating: lekker warme, zwarte kunstmatige keitjes. Ik betrapte daar laatst nog eens een gezelschapje botanici die er niet uitgekeken raakten en veel te noteren hadden. Een maand later zat het er vol met spragende steenlopertjes.

p.s. Spragen is een onvertaalbaar West-Fries woord. Het betekent zoveel als: lekker zitten niksen in het zonnetje, als dat tenminste niet te heet is, in de ochtend of de avond. Poezen kunnen heel goed spragen.

Hertshoornweegbree.

Strandmelde.

Zeekool.

Spragende steenlopertjes.

Gré

Vóór de laatste dijkverzwaring in de jaren zeventig was de flora op het begroeide deel van De Dijk veel specialer dan tegenwoordig. Dat dijklichaam lag er al een tijdje en in de loop der vele jaren had er zich een heel bijzondere plantengemeenschap gevestigd, die helemaal was ingespeeld op het klimaat aldaar, met veel wind, veel zon, veel zout. De verzwaring zou dat alles onder een nieuwe laag aarde bedekken. Tot groot verdriet van Gré van de Baan, biologielerares te Schoorl, en nog een grote groep natuurvrienden. Gré heeft het toen met hulp van het hoogheemraadschap nog voor elkaar gekregen om een deel van de planten over te brengen naar een speciaal aangelegd survivaltuintje, vanwaar ze na de werkzaamheden weer zouden uitgeplant worden op het verhoogde dijklichaam. Het heeft niet mogen baten. Wilde planten zijn koppig en eigenwijs en laten zich niet regisseren. Gré had het kunnen weten. Maar zo'n poging is in moreel opzicht toch wel iets waard.

Bloeien in de luwte van het wrak

Aan lager wal tussen de basalten zie je hier en daar grote groene plakken groeisel liggen. Planten met dikke, vette blaadjes en witte bloemetjes. Het is zeepostelein, wel eetbaar naar het schijnt, maar niet lekker. Een buurplant is de zilte schijnspurrie.

Zeepostelein.

Zilte schijnspurrie.

Melkkruid.

De wilde-plantentuin op de stenen van De Dijk bij Petten.

Het wrak

Het meest gefotografeerde wrak van Nederland.

Wrakken genoeg voor de Nederlandse kust, maar geen wrak ligt zo prachtig te kijk als de Prince George bij strekdam 24 voor de Hondsbossche. Bij eb, bij vloed, bij kalm weer of storm, het wrak is altijd die intrigerende zwarte gedaante die oprijst uit het water. Die is nooit hetzelfde. Op de ene dag zit er in de schittering van de ondergaande zon een aalscholver op het kraaiennest zijn vleugels te drogen. Op een ander dag stuiven woeste rollers vanuit zee wit schuimend uiteen op de oude, geteisterde flanken van dit slagschip dat eens de trots van de Britse Navy was.

Geregeld krijgt de Prince George bezoek van zeehonden. Ze snuffelen er rond op zoek naar vis. Zoals bij alle wrakken wemelt het rondom van het zeeleven, dat hier beschutting vindt en veilig is voor visserij. Sportduikers weten dat ook. Zo nu en dan komen ze verrassend in beeld. Het lijkt even of er haaien rondzwemmen. Het zijn flippers die uit het water steken. Dan duikt er plotseling een felgekleurd monster op, iets zwarts met veel knaloranje of geel.

Dit wrakduiken is zeker hier niet zonder gevaar.

Rondom heersen gevaarlijke en krachtige stromingen en kolken.

Fotogeniek

Een enkele keer laat de Prince George zich nog meer bewonderen dan anders. Dat is bij extreem laag water. Dan lijkt het alsof je pootje badend vanaf dam 24 aan boord zou kunnen klimmen. Maar de stroming pal rond het schip houdt dat tegen. Je kunt er dan wel vlakbij komen tot op de punt van de strekdam en pas dan word je overdonderd door de volle omvang van dit enorme gevaarte. Het was tenslotte een van de grootste slagschepen uit zijn tijd.

Het zou best kunnen dat dit het meest gefotografeerde wrak ter wereld is. Het ligt er zo makkelijk bereikbaar. Het hele jaar door zijn er toeristen die in de buurt wat rondkijken, bij de dijk komen en nieuwsgierig even de trap bij het eerste parkeerterreintje bestijgen. En tot hun grote verbazing ligt daar dat grote donkere ding. Je ziet ze terugrennen naar de auto om een camera te pakken. Je hoort

ze met elkaar gissen: wat zou dit zijn? Hoe komt dat hier. Enkele jaren geleden stond er bovenaan de trap een paaltje met daarop een klein verhaaltje over het wrak, maar door onduidelijke oorzaken is dat verdwenen. Voor veel toeristen blijft het een mooi raadsel.

Sinds 1921

Geregelde bezoekers van de dijk kennen hun wrak. Maar ook voor de kenners blijft er een raadsel kleven aan de Prince George. De hele geschiedenis van het schip en de stranding zijn uiterst gedetailleerd beschreven in de achtste uitgave van de Vrienden van de Hondsbossche uit 1989, maar ook daarin bleef het bij gissen naar de ware toedracht van de stranding. Werd het schip hier met opzet aan de grond gezet om een verzekerd bedrag op te kunnen strijken of was het echt de overmacht van de elementen?

Voor wie de geschiedenis van het wrak niet kent even een samenvatting. Het schip dateert uit de eerste jaren van de vorige eeuw en was een van grote slagschepen van de Britse marine. Het deed

onder andere dienst tijdens de Eerste Wereldoorlog in de wateren rond Turkije en was daar betrokken bij zeegevechten. Na de oorlog, het schip was toen al verouderd, werd het ontdaan van kanons, bepantsering en oorlogstuig en deed het nog even dienst als hospitaalschip in de Theems bij Chatham onder de naam Victorious II. In 1921 werd het, weer omgedoopt tot Prince George, verkocht aan een Duits sloopbedrijf. Als het naar een Duitse haven nabij Bremen wordt versleept, gebeurt er iets vreemds. Op de hoogte van Texel wordt het in de steek gelaten door de twee sleepers, die helemaal terug gaan naar Engeland om daar te bunkeren. De Prince George gaat voor anker, maar de ankers beginnen te krabben en het schip drijft af richting Callantsoog. Een stevige storm doet de rest.

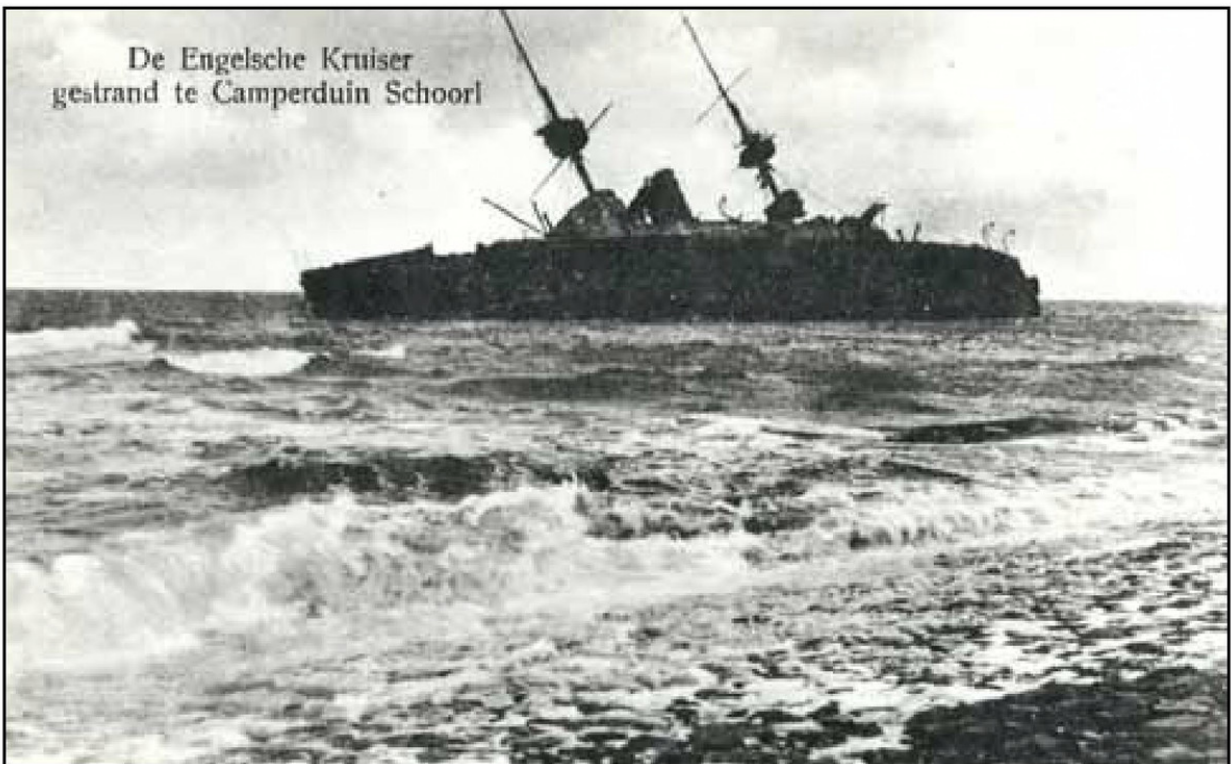
Sleepbedrijf Wijsmuller uit IJmuiden biedt nog hulp maar die wordt geweigerd. Op de avond van 28 december 1921 slaat het schip op strekdam 24 met flinke slagzij. De bemanning is met veel spul en moeite in veiligheid gebracht. Prince George is daar onwrikbaar blijven liggen tot op de dag van vandaag.

Het wrak van de Prince George bij laagwater.

Zeevogels houden van het wrak.

De Prince George gestrand. Regionaal Archief Alkmaar.

Geplunderd en gesloopt

Nog jarenlang bleef het centrum van activiteiten. Eerst waren daar de jutters die zich meester maakten van allerlei mooie spullen uit de kapiteinshut.

Later kwamen er slopers die al het schroot dat er van het schip te halen viel, hadden opgekocht. Er werd zelfs boven op de dijk een spoorlijntje aangelegd om de zware brokken staal te vervoeren, die via een kabelbaantje aan wal werden gebracht.

Daar is nog eens een jachtvliegtuig tegenaan gevlogen. Een fabriek van davits, lanceerkranen voor reddingsboten, demonstreerde er deze nieuwe vinding.

Er is lange tijd veel te doen geweest rond het

wrak, conflicten, juridische kwesties, wat al niet. Nu ligt het daar, als de schaduw van een drama, maar buitengewoon nuttig als zeewering en als onderkomen voor een bont gezelschap van waterdieren.

Gutker

“Dur benne tegenwoordig gien loike meer”, aldus Simon Gutker, toen hulpstrandvonder te Schoorl, op een van die dorpsse bijeenkomsten dat Simon mocht vertellen over zijn avonturen aan het strand. Simon was bij zijn leven al legendarisch. Ik sprak nog wel eens een jutter en dan ging het al gauw over Simon, altijd positief en altijd met humor. Simon als hulpstrandvonder vertegenwoordigde de burgemeester die officieel strandvonder was en die beschikte over alles van economische waarde, dat aanspoelde op het strand. Dat betekende rivaliteit tussen ‘het gezag’, in dit geval Simon, en het wilde westen van de jutters. Maar die strijd werd nooit tot op het scherp van de snede uitgevochten. En het ging ook niet altijd om flauwekulletjes. Er spoelden soms enorme ladingen kostbaar hout aan. Of kisten met drank. Simon verstond als geen ander de kunst van het geven en nemen. Alleen als het om smokkel ging, tapte hij uit een ander vaatje.

Zijn functie had ook aangrijpende kanten. Als er drenkelingen aanspoelden. Zoals die keer dat er op het strand een 'moidje' dood werd gevonden. “Dat was zoon mooi moidje. Ik was er hillegaar beroerd van. We bennen toen direct daarna naar het café gegaan”.

Tot Simons opluchting werden in de loop van de tijd de drenkelingen steeds minder. Vandaar bovenstaande uitspraak. Simon, geboren in 1900, leefde tot 1988, en was 60 jaar in functie.

Duidelijk dat de man een biografie had verdiend. Die werd geschreven door proto-Schoorlaar en journalist van De Duinstreek Jouke Minkema: *Een leven lang tussen eb en vloed*. Maar Simon verdiende ook een standbeeld. Het werd gemaakt door John Bier en in 1993 geplaatst op De Dijk, met zijn rug naar de Hondsbossche en de blik op het strand gericht. Want daar was hij toch het meest te vinden.

Gutker vereeuwigd in brons door John Bier.

Monroeën op de top van De Dijk

Over de kruin van De Dijk tussen landschap en zeeschap.

In Schotland wordt een populaire manier van wandelen beoefend. Het heet Monroeën. Zo genoemd naar een actief buitenmens dat deze heel speciale wandelroutes heeft beschreven in een boek. Het komt erop neer dat je wandelt (maar ook vaak klimt) door de Schotse Highlands, over de kruinen van de heuvels. Het fascinerende van deze tochten is, dat je voortdurend een onmetelijke ruimte en een groots uitzicht op het landschap om je heen hebt. Je wandelt zoals een vogel vliegt. Een absoluut soeverein gevoel, dichtbij de hemel.

Zo'n zelfde gevoel, maar dan iets bescheidener en met minder inspanning, is te beleven op de Hondsbossche. Enkele jaren geleden was dat nog schapenterritorium, maar tegenwoordig kun je er vrij wandelen. Er tekent zich dan ook al duidelijk een platgetreden pad af op de kruin van de dijk. Een nadeel van de hoge positie is dat de wind uit zee door het venturi-effect hier op zijn krachtigst is. Maar er zijn genoeg bijna windstille dagen, waarop je kunt genieten van een fascinerend Monroe-effect, met aan de ene kant zicht op de Noordzee, die breekt op de strekdammen en die met elk getij en op elke dag van het jaar een andere stemming

Vanaf de kruin gezien: de Leihoeek, eens internationale haven voor de aanvoer van basalt.

heeft, en aan de andere kant uitkijkend over een wel heel bijzondere polder met een bewogen geschiedenis. Met als extraatje natuurmonument De Putten, waar het vrijwel altijd wemelt van de vogels. Op een ander plek in deze uitgave daarover meer.

Bruin zandoogje.

Hooibeestje.

Vlinders in de luwte

De kruin is ook de beste plek om flora en fauna van de dijk te genieten. Het is een interessant grensgebied tussen zoute wind en zoete luwte. Aan de landkant is het in de zomer een heel gefladder van vlinders, meest bruine zandoogjes, hooibeestjes en argusvlinders die hier elkaar ontmoeten en er hun eitjes leggen. Je ziet er zelfs nachtvlinders, zoals de gammauil, die hier ook op klaarlichte dag actief is. Je voeten in het gras jagen langpootmuggen op, die hier buiten lang niet zo verontrustend zijn als binnenshuis. De vrouwtjes, uitgerust met een vervaarlijk ogende legboor, die je voor een angel zou kunnen aanzien, prikken hier hun eitjes in de grond, waar later de beruchte emelten uitkomen, de larven, in het boerenland schadelijk voor het gras, maar hier dagelijkse kost voor spreeuwen.

Zwaluwen en torenvalken

Er vliegt veel klein grut aan de luwe kant. Het leuke van de hoge kruinpositie is, dat je van bovenaf op de vliegende zwaluwen kunt kijken, die hier jagen op het grut. De glanzend zwarte bovenkant van een boerenzwaluw is een lust voor het oog.

Het hoge wandelpad is een stukje van het navigatiesysteem voor veel vogels op trektocht van of naar hun broedgebied. In voor- en najaar zijn er periodes dat er vlinders van een geheel andere orde langs vliegen. Het zijn de vrolijke witte stuitjes van tapuiten die hier soms met tientallen per dag langskomen. Ze houden van de dijk waar allerhande dierlijke hapjes te vinden zijn en genoeg hoge uitkijkposten. Zelfs de betonnen woestijn aan de zee kant schijnen ze leuk te vinden. Ze houden wel van het leven tussen rotsblokken. Ook graspiepers kennen de route over De Dijk. Niet alleen trekvogels, maar ook trekvlinders vervolgen hier hun honderden kilometers lange reis in de luwte van de kruin.

Er was een zomer niet lang geleden dat het er wemelde van de distelvlinders, een invasie. Sommige trekvlinders presteren het ongehoorlijk. Die komen recht uit zee aanvliegen. Waarvandaan?...

Vaste klant op de De Dijk is de torenvalk. Want het dijklichaam, hoog en droog, is een populair woonoord voor muizen, de favoriete prooi voor de valk. Spannend om te zien hoe de torenvalk de wind bespeelt, die langs het dijklichaam omhoog blaast. Hij kan erop zitten, zoals een andere vogel op een boomtak. Fladderend houdt hij zich stil in de lucht. Bidden wordt dat genoemd. Zijn staart is windmeter en windvaan tegelijk. De valk bidt altijd met de kop tegen de wind in. Bij weinig wind, zet hij de staart omlaag om toch nog zoveel mogelijk luchtstroom te vangen. Bij harde wind zet hij hem horizontaal. De torenvalk is de leukste windvaan die er is.

Torenvalk.

Kosmisch waarnemingspunt

De Dijk loopt van zuid naar noord, of andersom, weten vogels en vlinders, en dat is ook een handige positie voor kosmische waarnemingen. Op zomeravonden kun je er het prachtige moment meemaken, dat in het westen de zon achter de Noordzee ondergaat, terwijl op nagenoeg zelfde moment in het oosten de volle maan opkomt. Op een wolkenloze avond is dat bovenop De Dijk prachtig te zien. Zon en maan kleuren allebei rood, want hun licht wordt gefilterd door de atmosfeer. Hoe meer waterdamp in de lucht hoe roder hun licht schijnt. Al is de oorzaak niet altijd alleen maar waterdamp. Als er bij windstil weer of bij sterke zuidenwind veel stof in de lucht zit, heeft dat hetzelfde effect.

Hier gaat de zon twee keer onder

Het hele jaar door is De Dijk is een comfortabel theater voor het genieten van zonsondergangen. Hier staat niets in de weg dat het uitzicht zou kunnen belemmeren. Je hoeft er geen speciale strandstappers voor aan te trekken. Je kunt het desnoods op je pantoffels redden, want het talud is geasfalteerd en wordt door wind en zout water schoon gehouden. Kijk in de krant of op internet hoe laat de ondergang verwacht wordt en hou er rekening mee dat zulke gegevens vaak gebaseerd

zijn op de zonsondergangtijden in het centrum des lands. Op de Hondsbossche is altijd alles anders: het weer, maar ook de bewegingen van de hemellichamen zijn hier al gauw een kwartier vertraagd.

De mooiste zonsondergangen maak je mee bij nevelig weer of wanneer er windveren in de lucht zitten. Die zorgen voor uitbundige kleurenfeesten. Maar als je Het Moment wilt meemaken is een heldere hemel gewenst. Dan maak je kans de befaamde groene flits te zien. Een merkwaardig staaltje van atmosferische toverkunsten. Als het allerlaatste puntje van de rood aangelopen zon achter de horizon van de Noordzee wegzakt, is er even een helgroene flits te zien, een lichtpunt dat maar twee seconden aanhoudt. Het is het groen licht in het spectrum van de zon dat een hogere frequentie heeft, een kortere golflengte en daarom langer dan het rode licht door de atmosfeer heen mee kan buigen met de kromming van de Aarde.

Het leuke is dat je dat op De Dijk twee keer kunt meemaken, als je snel bent. Als je onmiddellijk na de flits de trap oprent naar het hoogste punt van De Dijk, haal je als het ware de zon weer even in en zie alles nog een keer gebeuren.

Vaak gaat het grootste kleurenfeest pas na zonsondergang gebeuren. De dalende zon beschijnt nog lange tijd atmosfeer, wolkenlierten en nevels en dat levert zeker nog een half uur kleuren op die in geen enkele aquareldoos te vinden zijn.

Als in het oosten de volle maan opkomt, gaat bijna gelijktijdig de zon onder in het westen.

Haast

Een beetje romantiek in een oud huwelijk kan geen kwaad, dus sta ik met mijn vrouw op een zoele zomeravond op de Hondsbossche te wachten op een feeërieke zonsondergang. Bovenaan de tweede trap ter hoogte van de manege aan de Kamperkade. Het is windstil en dus is de dijkkruijn een prachtige plek met weids uitzicht naar alle kanten. De zon gaat al miljarden jaren en nog veel meer avonden onder, maar bij ons levert het moment altijd weer een zekere spanning op, een prettige spanning. Het zal het gevoel zijn dat je deel uitmaakt van die grote, prachtige kosmos. Dat beleef je niet thuis voor de televisie, maar hier zeker wel, waar ook nog eens die eindeloze zee, eindeloos blijft likken aan de voet De Dijk.

Als Het bijna gebeurt, komt er vanaf de Kamperkade een auto aanscheuren, met groot licht en grote snelheid. En dat op dat smalle, kromme weggetje. In een wolk van stof wordt de bolide op de parkeerplek tot stilstand gebracht. Er springt een man uit. Laat de portier van de auto open en sprint in grote haast en met grote stappen de dijktrap op. Die wil absoluut de zonsondergang niet missen, denken we, met kinderlijke logica. Hij waagt er zelfs zijn leven voor. En hij heeft het gehaald, denken we, want het gaat nog zeker een minuut of twee duren voordat de Rode Bal de Noordzee gaat raken.

De man kijkt even verwilderd om zich heen en spurt vervolgens met dezelfde vaart weer terug omlaag langs de trap, naar de auto en verdwijnt met grote snelheid de polder in.

Deze zonsondergang werd dubbel intrigerend. We bleven achter met twee vragen: hoe lang nog zal onze zon blijven branden en wat zou er met die haastige man zijn?

Kosmisch theater Hondsbossche: de zonsondergang.

Een jaar lang bij De Putten

Achter De Dijk even boven Camperduin liggen De Putten, een prachtige demonstratie van creativiteit van de natuur. Het zijn ondiepe plassen waar het bijna het hele jaar door tiereliert van het leven. Alleen als ijs en sneeuw het water in de houdgreep hebben, is het er stil. Alhoewel, er is in zo'n periode ooit een sneeuwuil gesignaleerd.

Dit heerlijke natuurgebiedje was ooit toch maar gewoon een gat in de polder waar de dijkbouwers steeds weer, tot in de jaren vijftig en zeventig van de vorige eeuw, klei hebben weggegraven om er het zand van het dijklichaam mee te bedekken. Zoute kwel, water uit de duinen en water uit zee dat onder de dijk door in de polder opborrelt, heeft er een brakwaterplas van gemaakt. Zo ontstond er een watertje waar allerlei kustvogels op af komen. Ze komen er vissen naar het nogal speciale kleine grut in het water, zoals vlokreeften, brakwateraasgarnalen en brakwatersteurgarnalen. Wat het water van De Putten heel speciaal maakt is het voorkomen van palingbrood. Op zijn zondags heet het *Electra crustulenta*. Het is een mosdiertje dat gigantische kolonies vormt, hele bollen en riffen, die zelfs hier en daar boven water uitsteken. Dit jaar zorgde het palingbrood voor nogal wat overlast. Het verstopte de afvoer onder de Kamperkade

zodat lange tijd het waterpeil in De Putten zo hoog bleef dat er bijna geen eilandjes overbleven voor broedende vogels. Toen het euvel voor even werd verholpen, was het te laat voor het broedseizoen. Pas in de herfst leek de situatie ietsje te verbeteren.

Die eilandjes werden speciaal voor vogels aangelegd, toen De Putten zo'n dertig jaar geleden een officieel natuurmonument werden. Vooral kluten hadden er het naar hun zin. Ze konden er veilig hun jongen grootbrengen, totdat ze ontdekt werden door eierrovers. Er is in Nederland nu eenmaal een levendige, illegale handel in kluten-eieren. Om uitgebroed te worden voor particuliere vogelverzamelingen. Jarenlang heeft er in de broedtijd een caravan gestaan waar een vogelwacht de boel in de gaten hield.

Toen in de jaren zestig/zeventig vossen in de duinen werden uitgezet om een eind te maken aan de konijnoverlast was dat het begin van opvallende veranderingen in De Putten in de jaren tachtig. Toen de konijnen op waren, begonnen de vossen aan de meeuwenkolonies in de Schoorlse duinen. De meeuwen weken uit, voor een deel naar de platte daken van industrieterreinen en voor een deel naar de broedeilandjes in De Putten, waar steeds minder plek overbleef voor de kluten. Eind

Rosse grutto's op doortrek.

vorige eeuw werd de plassen groter gegraven om nog meer vogels te kunnen herbergen. Ook het omliggende polderland is inmiddels beschermd vogelgebied geworden, waar 's winters vooral ganzen en smienten van profiteren.

De Dijk is een comfortabel uitzichtpunt over dit vogelgebied waar het hele jaar door wat te zien en te beleven valt.

Het voorjaar

De Putten en omgeving zitten nog vol ganzen en smienten die wachten op de tijd dat ze in hun broedgebieden in het hoge noorden terecht kunnen. Elke dag zijn weer andere groepjes van vogels te zien, die op reis zijn naar het noorden. De Putten zitten in hun reisschema als een gerenommeerde pleisterplaats. Veel geziene gasten zijn: kieviten, scholeksters, bonte strandlopers, goudplevieren (nu al in zomerkleed met zwarte buik), zwarte ruiters, tureluurs, slobenden, wintertalingen, watersnippen en steenloperjes die bij hoogwater als de steendijk onder water staat, overwippen om hier even te rusten. Vanaf een hekplaatje

worden ze beloerd door een smelleken, een kleine, maar snelle valk, gespecialiseerd in strandlopers en aanverwanten. Soms is er even grote paniek als het snelste dier ter wereld er zich vertoont: de slechtvalk, groot en sterk genoeg om een flinke eend te grijpen.

De Putten worden ook elk voorjaar aangedaan door visarenden op weg naar hun broedgebieden in Schotland of Scandinavië. Waar het water het diepst is, zit grote vis, die ze in een spectaculaire duikvlucht uit het water grissen. Ook aalscholvers, in het voorjaar getooid met witte kop en witte dijen, komen hier vissen.

In maart raakt de vogelbevolking gemengd. Soms zit het er vol met de bontgekleurde bergeenden. De grutto's die er neerstrijken zijn deels op doorreis, deels op zoek naar een geschikt broedterritorium in de omgeving. Later worden ze nog eens gevolgd door grote groepen rosse grutto's die vanuit West-Afrika op weg zijn naar Noord-Siberië. Ook de kluten die er met maaiende snavelbewegingen op kreeftjes jagen in het ondiepe water zullen niet allemaal hier blijven, maar deels verder trekken.

Kluit.

Grote sterns.

Aalscholvers.

Goudplevieren.

Vanaf maart zit er dag en nacht op de grootste eilanden een grote en luidruchtige groep grote sterns, die steeds verder aangroeit. Het lijkt een soort verzamelpunt, voordat de hele club vertrekt naar een van de broedkolonies op de Waddeneilanden, een paar weken later. De vogels pendelen stuk voor stuk over De Dijk op en neer naar zee, om daar een visje te vangen.

Lepelaars.

Zomer

In de lente en de zomer wordt het wat rustiger. Er zitten meeuwen, visdiefjes en kluten op eieren of met een nest kuikens. In de smalle rietkraag langs de weg heeft zich een rietzanger of mogelijk ook een sprinkhaanzanger gevestigd. In het water komen geregeld een paar lepelaars foerageren. Op de achtergrond in de weilanden scharrelen grutto's en ganzenfamilies rond met halfwas jongen. 's Avonds klinkt er geratel van de 'zingende' rugstreeppadden.

Nog steeds zitten er steenloperfjes, die pas hoogzomer terecht kunnen in hun broedgebieden op Groenland. Ze zijn nu op hun mooist, in broedkleed, met veel meer rood en oranje dan in het winterkleed. Je kunt zien dat de hormonen ze hoog zitten. Er is voortdurend mot.

Altijd zijn er wat eenden te zien van divers pluimage en natuurlijk futen. Zo nu en dan komt er een aalscholver langs om een visje te verschalken. Daarna gaat hij op een van de eilandjes zitten drogen met de vleugels wijd.

De Putten hebben iets extra's als de kluten jongen hebben. Bijna niets zo aandoenlijk als een

klutje, nog maar een paar dagen uit het ei, dat al meteen het ondiep water instapt en net als zijn ouders heen en weer maaiend met zijn snaveltje probeert waterdiertjes te vangen. Maar wees voorbereid op drama. Het zal niet eerste keer zijn dat zo'n 'schatje' in een zwiepende vlucht door een grote mantelmeeuw opgehaapt wordt.

Nazomer en herfst

Groepen grutto's komen 'opvetten' voor de grote reis naar het zuiden. Ook de scholeksters hebben het broedseizoen achter de rug en zoeken de gezelligheid en veiligheid van een massaal gezelschap. Kluten met halfwas jongen, wel even groot als hun ouders, maar nog niet kek in de veren, doen zich te goed aan de overvloed van beestjes in het zomer-warme water. De grote sterns van het voorjaar zijn weer terug op hun verzamelplaats, nu in dubbele aantallen, nu met jongen die wel al vliegvlug zijn, maar de kunst van het visjes vangen nog niet meester zijn. Schril piepend bedelen ze bij hun ouders om voer. Van lieverlee dunt het gezelschap uit. Het ene gezin na het andere gaat verder op reis naar het zuiden. Nu ook rustende aalscholvers, met witte buiken. Het zijn de jongen, waarschijnlijk van de kolonie in het Zwanenwater.

Terwijl aan de zee kant van De Dijk duizenden trekvogels langskomen, die foerageren op de strekdammen, fungeren De Putten als zogeheten hoogwatervluchtplaats. Door vogelaars afgekort tot HVP. Ze komen er rusten op de eilandjes of op het land rondom. Een mooie tijd om allerlei bijzondere vogels in de kijker te krijgen. Met wat geluk tref je een visarend, nu op de weg terug naar het zuiden. Of een peloton rosse grutto's, al in het grauwe winterkleed, maar altijd herkenbaar aan lichtelijk omhoog gebogen snavels. Na het opvetten, stijgen ze van hier op tot grote hoogte om in een ruk van 6.000 kilometer door te vliegen naar de kusten van westelijk Afrika. De leukste steltloper is de groenpootruiter. Geen andere ruiter die zo bewegelijk door het water gaat op jacht naar klein grut.

Winter

De winter begint hier veel eerder dan op de kalender. Vanaf oktober maken de elementen een einde aan het plaatje van een idyllisch vogelplasje. De vaste bewoners van het zomerseizoen zijn vertrokken en zwerven ergens anders rond. Nu zijn er elke dag andere vogels te zien. Soms zomaar een keer bijna niets dan een enkele meeuw, dan weer een gezelschap watersnippen, bonte strandlopertjes, of steenlopertjes of een enkel nonnetje, een klein soort zaagbek. De steenlopertjes zitten er eigenlijk wel hele jaar, in wisselende verenkleed. Of ze komen of ze gaan of ze overwinteren of overzomereren. Ook vaak te zien grote groepen rondtrekkende

De visarend

Er zijn twee maanden in het vogeljaar waarin je bij De Dijk groot spektakel kunt verwachten. In die tijd trekken er visarenden van en naar Scandinavië langs de kust. Het valt nog niet eens mee ze in het snotje te krijgen, want visarenden lijken helemaal niet op echte arenden. Ze hebben lange smalle vleugels. Als je niet goed kijkt, zou je kunnen denken dat er een heel grote meeuw vliegt. Op reis doen ze viswatertjes aan zoals De Putten. Of ze halen bij kalme zee een harder uit het zeewater. Dat gaat met een geweldige duikvlucht van zo'n dertig, twintig meter hoogte. Op het water beland, strekken ze de poten vooruit en grijpen met hun klauwen de onvoorzichtige vis die te dicht aan het oppervlak zwemt. Soms moeten ze wat dieper en gaan ze helemaal koppie onder. Het volgende probleem voor deze vliegende visser is om met zo'n zware vis in zijn klauwen weer in de lucht te komen. Met veel gefladder lukt dat meestal wel. De poten van de vogel zijn vanonder ruw beschubd zodat hij goed vat heeft op de glibberige vis. Bovendien boren de lange nagels aan zijn klauwen zich in de prooi.

Wie wil dat niet zien gebeuren? Als je het bij de Hondsbossche niet meemaakt, zul je toch ergens (met veel geluk) langs de grote rivieren moeten zijn of afreizen naar de Zweedse of Schotse meren.

Voor mij reden genoeg om De Dijk in april en september nog vaker te bezoeken. Maar nooit heb ik maar een veer van een visarend mogen spotten. Wel werd ik geregeld opgebeld door een vogelkundige spion die er de boel in de gaten hield: "Hij was er weer!"

Zo bleef de visarend jarenlang bovenaan mijn onvervulde verlanglijstje staan. Wel heb ik hem een keer gezien bij de Weerribben in Overijssel en bij bosjes langs een Afrikaanse rivier. Maar bij De Putten nooit. Toch blijf ik volhouden. In die maanden speur ik met de kijker de paaltjes af in het land achter de Putten. Daar zou hij zomaar ineens kunnen zitten.

kieviten en goudplevieren. En altijd zitten er smienten, eenden die je onmiddellijk herkent aan hun gefluit.

Zodra stevig vriesweer zich aandient, zijn ze vertrokken. De opvallendste bezoekers van De Putten zijn de wulpen. Bij laag water schuimen ze de strekdammen af, bij hoogwater staan ze massaal op één poot te slapen op de eilandjes. Om het

grasland rondom kan het zwart zien van de meerkoeten. En overal zitten ganzen, meest grauwe ganzen. Overdag eten ze van het gras, 's nachts vinden ze veiligheid op het water. Maar als koning

Winter De Putten in zijn greep krijgt, als water en land stijf bevroren zijn en wit zien van rijp of sneeuw, daalt er een grote stilte neer. Alleen wat meerkoeten zijn gebleven.

Flamingo

Het was in de jaren van de Beatles en de The Rolling Stones. We waren jong en nog een beetje wild. Weekendfeestjes duurden tot ver in de kleine uurtjes. De ochtenden waren een schemergebied. Met houten kop en droge mond trotseerden we het volle daglicht dat er aan zat te komen. Op zo'n ochtend had JJ een dingetje te doen in Petten. Met wat zwarte koffie in het lijf moest het te doen zijn. Zo reed hij rustigjes aan langs de De Dijk en langs De Putten. Tja, de kater had hem toch steviger te pakken dan hij dacht, want daar zag hij toch heus in het water een flamingo staan. Nu eens geen roze olifantje, maar een echt roze flamingo. Dat krijg je er nou van als je net even te lang doorfeest.

Na de verplichtingen in Petten, inmiddels al weer helemaal bij de pinken, terug langs De Putten. En verrek, die roze flamingo stond er nog steeds, helemaal echt.

Het was in die jaren een nieuw verschijnsel: flamingo's die hier en daar gesignaleerd werden. Zelfs in grote groepen van twintig stuks of meer. Niemand wist (en weet) waar ze vandaan kwamen. Ze vonden een broedgebied bij Zwillbrock, vlak over de Duitse grens bij Groenlo.

Daar zitten ze nog steeds elk jaar.

Een stoere speeltuin

Lekker trainen.

De steenzetters die op De Dijk aan het werk zijn, zullen weleens denken: dat is toch nooit de bedoeling geweest. Hun Dijk, hun trots van steen, asfalt en beton, redder van het Noord-Hollandse polderland, stavast bij hoogwater en windkracht twaalf, lijkt soms wel een speeltuin.

Ik heb De Dijk gezien als decor voor zang en dans, als podium voor een drummer, als beeldentuin voor kunstwerken, die niet altijd berekend

Een weidse speeltuin.

waren op de kracht van de elementen.

Vijfenzestigplussers uit het land met de zachte ghee, snorren vrolijk en elektrisch over het asfalt, van het ene terras naar het andere. Ze hebben waarschijnlijk geen idee dat op diezelfde plek waar ze windje-in-de-rug voortpeddelen bij ander weer de stukken wrakhout je om de oren kunnen vliegen.

Duitse mevrouwen, bijna altijd van stevig postuur, slepen hun stretcher naar het strandje dat bij laagwater droogvalt in de oksel van een strekdam. Daar strekken ze zich in overgave aan de zon. Ze vinden de Hollandse kust maar wat geriefelijk. Niet te veel zand, en een geplaveid pad met keurige trap van parkeerplaats naar zee. Waar zou het meisje met de pullen bier toch blijven?

Gullen en harders

En dan zijn er de hengelaars, die echt wel weten waar die strekdammen voor dienen, maar die ze dankbaar gebruiken als stek voor het uitgooien van een simmetje. Soms is het een simpele jan in spijkerbroek en laarsjes met een enkel werphengeltje. Na een uurtje kan hij naar huis met een scharretje en gulletje. Maar de meeste zeehengelaars trek-

Vissen langs De Dijk.

ken eropuit alsof ze een persoonlijke oorlog uit te vechten hebben met de elementen. In waadbroek, behangen met emmers, een zitmeubel annex spullenkast, hengelstandaards, en gewapend met hengels ter waarde van een klein burgermansver-

Winterwandeling.

mogen, hijsen ze zich over de dijk op het juiste moment als het tij de strekdammen bloot legt en gunstig is voor de vis. Zulke mannen kunnen je urenlang versteld doen staan met hun kennis over soorten aas, de gedragingen van schol, poot en harder en de nukken van het water rond de Hondsbossche. Of je dat nog spelen kunt noemen?

Voor nog weer een ander type visser is De Dijk een handige bootjeshelling. Op dagen dat de zee zich redelijk koest houdt, zie je ze her en der op zee drijven, hengels overboord. Ze zijn lid van een speciale bootvisvereniging, 't Hontbos. Met een trekker lanceren ze hun scheepjes vanaf een trailer. Als landrot denk ik weleens: je moet maar durven met zo'n notendopje op de woelige baren. Maar het schijnt dat de vangsten dubbel en dwars de moeite waard zijn.

Hun visgebied is erg gevarieerd met, volgens de mannen zelf, een paar goede stekken. Zoals de Oude Rijndijk, restanten van een verdronken zeewering uit de vijftiende eeuw. De resten van verdronken dorpen uit die tijd. En de Pettemmerplaat, een ondiep keileemgebied ongeveer drie kilometer uit de kust voor Petten. Veel vis is er ook te vinden rond wrakken en die liggen er genoeg. Daar heb je als vogeltjesman toch geen idee van. Goed dat er kerels zijn die weten wat er onder water te beleven valt.

Twée soorten zeehonden

Om in de sfeer van de visserij te blijven: het water voor De Dijk is ook een speeltuin voor robben. Er gaat bijna geen keer voorbij, als ik over mijn Hondsbossche boulevard loop te kuieren, of ik zie een zeehond zijn kop boven water steken in de buurt van de strekdammen. Soms het ronde koppie van de gewone zeehond, meer nog die kenmerkende hondenkop met rechte snuit van de grijze zeehond, ook wel kegelrob genoemd. Het valt me op hoe weinig ze door wandelaars opgemerkt worden. Kennelijk verwacht niemand hier zeehonden. Ze vissen rond de strekdammen. Dan zie je zo'n kop boven komen met grote schol in zijn bek. Of worstelend met een grote paling. De slimste van het stel had een net in de gaten gekregen, dat een amateurvisser aan drijvers langs een strekdam had gespannen. Deze grijze zeehond had het luilekkerwater gevonden. Keer op keer kwam hij zwemmend langs het net boven met een flinke harder in zijn bek.

Te snel

Niet alle spelletjes langs De Dijk zijn leuk. Een toerist vroeg me, waarvoor de bloemen waren aan de voet van het beeld van Simon Gutker, de strand-

Uitwaaien.

vonder. Voor de dodelijke slachtoffers van een uit de hand gelopen autoracepartijtje midden in de nacht, was het antwoord. Die rechte, lange, vlakke asfaltbaan die zo mooi het aanstormend watergeweld kan laten uitrazen, ligt er wel erg verleidelijk bij voor wat gas op de plank.

Vliegeren en de Monstergolf

Als De Dijk een speeltuin is, dan is de topattractie de wind. Je ziet vaders hun kroost demonstreren

Vliegeren en nog veel meer.

hoe je voorover kunt leunen in die taaie luchtstroom vanuit het westen. De gladde dijk werkt als een venturi die de luchtaanvoer vanuit zee samenperst en dan op de kruin de regels van Beaufort aan zijn laars lapt.

Vliegeraars weten dat ook. Er zijn weekends dat het op de kop van De Dijk bij Camperduin een bonte boel is in de lucht. Vliegers als olifanten zo groot, bont en kleurig als clowns, dansen in de lucht. Sport, kunst en natuur komen er samen in een ongeregisserd luchtballet.

Een ballet van een heel andere orde was de Monstergolf. Georganiseerd door mensen van De Karavaan. Op 15 juli 2012 zaten er weer net als vorig jaar bijna duizend mensen op klapstoeltjes op het asfalt van De Dijk. In formatie. Geholpen door moderne communicatiemiddelen, lieten die mensen zich steeds in ander formatie dirigeren. Zo beeldden ze een monstergolf uit, onder zeevarenden beter bekend als freakwave, één plotselinge, zeer hoge golf die zeilers, surfers, badgasten of dijkbewakers kan verrassen.

Rollebollend basalt

Het harde, zwarte basaltsteen van de Hondsbossche en andere zeedijken is een onversneden product van vulkanische oorsprong. Bij uitbarstingen stroomde het als vloeibaar steen naar het oppervlak, waar het afkoelde en kristalliseerde in die typische zeskantige zwarte zuilen. Soms zijn er basalten te zien met vijf of zeven kanten. Je hoeft zo'n zuil maar in stukjes te hakken om basaltblokken van de gewenste maat te krijgen.

Ze lijken onwrikbaar vast te zitten op de dijk en de strekdammen. Maar de kracht van westerstormen mag niet onderschat worden. Als het echt loos gaat, worden de basalten door het natuurgeweld losgewrikt.

Bij zulke stormen van windkracht 9 of meer, ben ik altijd aan De Dijk te vinden. Het is een romantische sensatiezucht die ik van huis uit heb meegekregen. Thuis hielden we van onweer, hagel, uitlaande brand en storm. Verder waren het brave mensen met kantoorbannen.

Toen ik kleine kinderen had, nam ik ze ook altijd mee om ze heel educatief de krachten van Moeder Aarde te laten voelen. Ook zij hebben dit sensatiegen geërfd. Bij die stormen hield ik ze goed vast, anders waaiden ze weg. Op een keer was de wind zo hard dat ik een basaltzuiltje van zo'n 30 centimeter tegen het talud van De Dijk zag oprollen, omhoog. Het vervulde me met ontzag.

Als ik hoor van plannen om een luchthaven in zee aan te leggen, denk ik nog weleens aan dat omhoog rollende zuiltje. Die plannenmakers hebben echt geen idee.

Als De Dijk je dagelijks werk is

De Dijk wordt geveegd.

De argeloze toerist die elektrisch fietsend, windje in de rug over de De Dijk zoekt, zal denken: Die ligt er mooi bij. Daar hebben ze voorlopig geen omkijken naar. Maar de geregelde bezoeker weet wel beter. Er zijn altijd handen aan De Dijk. En even buiten Petten ligt de werf van het Hoogheemraadschap, een opvallend terrein, met een grote werkplaats en rondom imposante bergen steen. Dat zal er niet voor de show liggen.

De werf is het domein van Minze, als sinds 1986 werkend aan zijn Dijk. Minze van der Zee heet hij voluit en hijzelf vindt dat zo'n naam geen toeval kan zijn. Begon destijds als steenzetter, is tegenwoordig 'teamleider', wat ze ergens op een kantoor netter vinden klinken dan ploegbaas. Minze vindt dat hij mooiste baan ter wereld heeft.

Elke dag houdt hij De Dijk in de gaten. Zeker na een storm is grondige inspectie hard nodig. "Dan kunnen er zomaar wat stenen uit de dammen gevlogen zijn".

Wie de storm niet kent, zal zich verbazen over dat 'uitvliegen' van stenen. Na elke storm ligt De Dijk bezaaid met keien, hoog tegen het talud op.

De zee loert voortdurend op dit brutale stuk hinder, probeert onder de strekdammen door te kruipen, het onderliggende zand weg te zuigen en

dat verdraaide stuk rotskust te ondermijnen. Dat doet de zee met alle rotskusten.

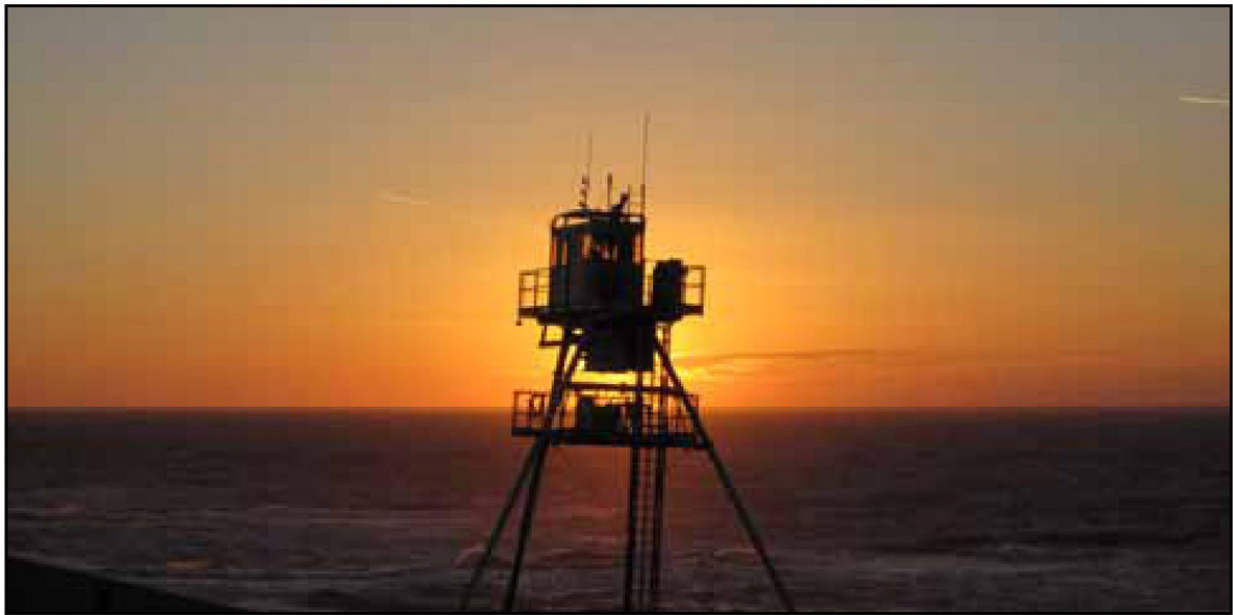
Gaten in de strekdammen moeten zo gauw mogelijk gedicht worden. Dan gaan de mannen van Minze aan het werk. En dat is een vak. Minze kan je uitleggen dat de ene basalt de andere niet is. Ze zijn er in maten. De hoekige zuilen ontstaan in het binnenste van een vulkaan, waar het basalt in gelijkmatig vormen kristalliseert. Daarbuiten stolt vloeibare basalt tot grote onregelmatige brokken. De zuilen werden in Poolse basaltmijnen met springstof op een hoop geblazen en vervolgens door slecht betaalde steenhakkers in verschillende maten gehakt. Een berenwerk.

De langste van zestig centimeter, dat zijn de 'koppers', legt Minze uit. Die worden op de kop van een strekdam gezet, en zijn het best bestand tegen branding en stromingen.

De kleinere maten worden in de rest van de strekdam toegepast.

Gesorteerd liggen ze op grote hopen op de werf. Nieuwe aanvoer is er niet. Zuilvormige basaltformaties zijn aardkundige kunstwerken en mogen niet langer zomaar opgeblazen worden.

Basaltzuiltjes worden vervangen door het kunstmatige basalt. Goed spul om mee te werken en

De WESP, de Water En Strand Profiler bij Petten, een meettoestel van Rijkswaterstaat.

De WESP in volle actie met op de achtergrond een sleephopperzuiger die bezig is te 'rainbowen', zand opspuiten voor de kust.

net zo sterk als het natuurproduct, vindt Minze.

Het imposantst zijn de enorme bergen met al even enorme rolkeien. Ik herinner me het tafereel na een storm: De Dijk lag bezaaid met rolkeien. Door het water losgewoeld uit De Dijk en omhoog gestuwd over basalt en asfalt. Alsof er een reus aan het knikkeren was geweest. Dan kwam er een vrachtwagen met een grijparm, een soort reuzenklauw die mooie rolronde, granieten jongens ophalen. Tegenwoordig zie ik dat zelden meer. Dat komt door Minze. Die heeft die rolkeien aan de voet van de dijk en de langs de strekdammen laten vastleggen met gietasfalt.

De Dijk wordt steeds steviger, vindt hij. Kost steeds minder aan onderhoud. Vroeger was dat een miljoen per jaar. Nu veel minder. Met een man of

twintig kunnen ze het onderhoud aardig bijbenen.

Het lastigst is het zwerfvuil. Het normale aanspoelsel op het asfalt wordt met een borstelwagen opgeveegd. Maar de troep die over De Dijk wordt geblazen en aan de achterkant in het gras terecht komt moet met de hand verzameld worden. Daar worden jongens en meisjes van een sociale werkplaats voor ingeschakeld. Die vinden dat prachtig werk, zegt Minze. Ze zijn heerlijk buiten en ze zien hoe de De Dijk ervan opknapt als alle troep weer weg is. En dan maar hopen dat die sociale werkplaatsen niet wegbezuinigd worden.

Om zijn verhaal over de dagelijkse zorg voor De Dijk aanschouwelijk te maken neemt Minze me mee op een strekdam. Wijst me de verschillende steensoorten: de Belgische bloksteen, de grauwacke, de breuksteen die tussen het basalt gestort

Werk en opslagplaats van het hoogheemraadschap zijn een waar konijnenparadijs.

Basalten op maat gesorteerd.

Bij het kustinfo centrum Dijk te Kijk liggen alle soorten en maten steen van De Dijk geëxposeerd.

Grijpers en happers hebben het rug brekende handwerk verleden tijd gemaakt.

Gereedschap van de steenzetter.

Minze geeft een demonstratie steenzetten.
Hij deed dit ook voor schoolklassen.

wordt, en verschillende maten basalt en de vast geasfalteerde rolkeien. Alles goed vast gekit met plakken jonge mosselen. Bovenop is de dam glibberig van de wieren. Minze's tip: handen uit je zakken! Als uitglijdt kan je beter op je armen landen dan op je gezicht.

Minze is nu met pensioen. Maar blijft benieuwd hoe dat gaat worden, als straks dat zandpakket voor de dijk komt te liggen. Gaat dat consequenties hebben voor het kwelwater achter De Dijk? Wordt het niet één grote stuifpartij, waarbij het zand over de dijk heenslaat zodat er straks geen gras meer is? Hij durft geen voorspelling te doen.

Onder aanvoering van staatssecretaris Joop Atsma werd op 13 juni 2012 symbolisch dit eerste zand gestort op De Dijk.

Meer informatie

W. Conijn en W. Janssen
H.M.S. Prince George
van slagschip tot kustverdediging
Achtste uitgave kring van Vrienden van de Hondsbossche (1989).

C. Eijerman
De Hondsbossche. Het leven buiten- en binnendijs
Vierde uitgave van de Vrienden van de Hondsbossche (1984).

W. Messchaert
Blauw basalt & stalen spieren
Herinneringen van dijkwerkers aan de Hondsbossche 1920-1945
24^e uitgave van de Vrienden van de Hondsbossche (2007).

A. Schermer
Mens en bodem achter Hondsbossche en duinen
Vijfde uitgave Vrienden van de Hondsbossche (1985)

J.J. Schilstra
De Hondsbossche (z.p. 1981).

www.anemoon.org, site van de Stichting Anemoon
(ANalyse, Educatie, Marien Oecologisch ONderzoek).

Strandgids
veldgids voor de Noordzeekust
uitgave Ecomare.

ANWB Vogelgids van Europa.

Veldgids Dagvlinders
uitgave KNNV.

www.natuurmonumenten.nl > 355 natuurgebieden > Harger- en Pettemerpolder.

De Dijk te Kijk
permanente expositie buiten en binnen
Strandweg 4
Petten

Dankwoord

Willem Messchaert voor zijn inspiratie.

Yvonne Koning voor haar persoonlijke rondleiding langs de basalten.

Stichting ANEMOON voor haar gedeelde kennis van zeebeestjes.

Minze van der Zee voor zijn kijk op De Dijk.

Colofon

Redactie

Diederik Aten en Willem Messchaert

Beeld (behalve waar anders aangegeven)

Frans Buissink

Productiebegeleiding

Marian Schaatsbergen

Ontwerp en realisatie

MarcelisDékavé, Alkmaar

Druk

OBT bv, Den Haag

**Vrienden van de Hondsbossche.
Kring voor Noord-Hollandse
waterstaatsgeschiedenis**

hoogheemraadschap
**Hollands
Noorderkwartier**

Correspondentieadres:

Postbus 250
1700 AG Heerhugowaard
telefoon 072-5828282

De Kring van Vrienden van de Hondsbossche is opgericht in 1981. Onder haar auspiciën zijn 29 uitgaven verschenen over uiteenlopende onderwerpen uit de Noord-Hollandse waterstaatsgeschiedenis. Oude uitgaven zijn in te zien op de website van Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, www.hhnk.nl, in het kennisdossier 'cultuur en historie'. U kunt zich aanmelden voor het lidmaatschap van de vriendenkring à 8 euro per jaar bij mw. M. Schaatsbergen (tel. 072-5828282, e-mail m.schaatsbergen@hhnk.nl).

ISSN 1572-3135

© de auteur/Vrienden van de Hondsbossche 2012